

THEMABIJEENKOMST
‘COMENIUS EN DE VRIJMETSSELARIJ’

voordracht in twee delen

Deel 2

Denken van Comenius en Vrijmetselaren

door

Jan C. Henneman en Pieter J. Goedhart

9 juni 2022

Deel 1

Comenius Museum en Mausoleum
Naarden

Deel 2

Loge Jan Amos Comenius
Bussum

Inleiding

Dank voor uw uitnodiging op dit tweede deel van de themabijeenkomst 'Comenius en de Vrijmetselarij'. Vanmiddag vertelden we in het Comeniusmausoleum in Naarden iets over betrokkenheid van vrijmetselaars bij herdenkingen van Comenius en bij het mausoleum. U bent de vierde loge waar we een schets geven van wat we tot nu toe vonden over belangstelling van vrijmetselaren voor het denken van Comenius, De Haagse loges l' Union Royale en Groot-Nederland tezamen met St. Jan gingen u voor. Pieter Goedhart en ik zijn geen Comenioloog of vrijmetselaar, maar onze belangstelling voor het onderwerp is in het Comeniusmausoleum in Naarden geboren. Aanleiding voor ons verhaal is de 8ste mei 1937. Dan komt de rector van de Karelsuniversiteit in Praag met een dertigtal reisgenoten naar de plechtige inauguratie van het Comeniusmausoleum. Na afloop reizen zij door naar Den Haag waar hen, nu als Grootmeester van de Grootloge in Praag en vooraanstaande Broeders, een groots welkom wacht door de loge l'Union Royale in het toenmalige logegebouw aan de Fluwelen Burgwal. Dat bezoek aan Den Haag prikkelde onze nieuwsgierigheid.

Over deze feestelijkheden op de 8ste mei 1937 kunt u lezen in het Maçonniek Tijdschrift van dat jaar. Het verslag besluit met de oproep *'We meenen te mogen verwachten, dat iedere Vrijmetselaar met eenig besef van de geestelijke continuïteit van geslacht tot geslacht, eenmaal tenminste ter bedevaart zal opgaan en zijn stille hulde zal brengen aan deze Lichtdrager'*. U begrijpt dat hiermee de naamgever van uw loge bedoeld wordt, Jan Amos Comenius. Uw loge heeft al minstens twee keer gehoor gegeven aan deze oproep, bij de viering van haar 40ste verjaardag en vandaag tijdens de themabijeenkomst 'Comenius en de Vrijmetselarij'.

Comenius is de in 1592 in Moravië geboren theoloog, filosoof, didacticus en politiek denker die zich door repressie en vervolging gedwongen voelt de Tsjechische landen te verlaten, net zoals duizenden andere protestanten. Comenius vlucht eerst naar Polen en Zweden en, in 1656, op uitnodiging van de familie De Geer naar Amsterdam waar het stadsbestuur hem asiel verleent.

Comenius als *influencer* van de Vrijmetselarij

Naast '*Lichtdrager*' wordt Comenius ook '*... de grote leraar der volkeren ...*' en '*... de geestelijke grondlegger van de vrijmetselaars...*' genoemd, bijvoorbeeld op de Tsjechoslowaakse oorkonde die verrassend genoeg bij de restauratie van het mausoleum in 2009 werd gevonden.

Op onze zoektocht naar, wat je vandaag misschien zou zeggen, Comenius als 'influencer' van de Vrijmetselarij verrast het ons hoeveel informatie we daarover vinden. Onze voornaamste bron is *Delpher*, het online archief van de Koninklijke Bibliotheek. U kunt er thuis via internet zeker anderhalve eeuw Maçonnieke Weekbladen en - Tijdschriften op raadplegen en relevante boeken en kranten. Op het Cultureel Maçonniek Centrum in Den Haag hebben we archiefstukken kunnen inzien. Dankbaar maken we ook gebruik van de diepgaande kennis van Jaap Sadilek, lid van uw loge en Grootvertegenwoordiger van het Grootoosten bij de Grootloge in Praag. Verder hebben we Henk Woldring geraadpleegd, emeritus-hoogleraar aan de Vrije Universiteit, groot kenner van en schrijver over Comenius' gedachtegoed.

Aan het begin van de 19e eeuw kwamen we terecht professor Karl Christian Friedrich Krause, Duits filosoof en vooraanstaand vrijmetselaar. Hij neemt aan, dat er een direct verband is tussen het gedachtegoed van Comenius en de inhoud van de '*Constitutions of the Freemasons*' die James Anderson in 1723 opstelt. Krause wil met zijn aandacht voor Comenius ook meer jongeren voor de vrijmetselarij interesseren. Krause weet tegelijkertijd in het algemeen belangstelling te doen herleven voor de in zijn tijd in vergetelheid geraakte Comenius.

Krause's gedachten blijken ook in Nederland aandacht te krijgen. In een voetnoot bij een Tsjechische doctoraalscriptie lezen we, dat in 1871 de lerarenbond Budeč in Praag een artikel publiceert van Salomon H. Hertzveld. Budeč kondigt hem aan als 'Lid van den Raad der Ouden van de loge I' Union Royale'. Zijn artikel 'Jan Amos Comenius en de Vrijmetselarij als vermoedelijke grondlegger der hedendaagsche vrijmetselaarsleer, naar zijn leven en werken geschetst' verscheen twee jaar eerder in het '*Jaarboekje der Orde*'.

De 'Krause-lijn'

Maar deze, wat we gemakshalve 'Krause-lijn' noemen, is omstrede. Nog in hetzelfde jaar 1869 reageert de Amsterdamse vrijmetselaar B. Zeeman in het Maçonniek Weekblad op Hertzveld's betoog over Comenius. Zeeman kiest daarbij de kant van Maresius, tijdgenoot van Comenius en hoogleraar in Groningen. Comenius ontmoet Maresius daar in 1656 op doorreis naar Amsterdam. Tegen het eind van Comenius' leven vindt Maresius hem echter een bedrieger en beschuldigt hem van chillasme. Iets wat Comenius niet langs zich heen laat gaan en schriftelijk weerlegt. Een volgend Maçonniek Weekblad concludeert dat '*... Br. Zeeman zich niet eens toont met Br. Hertzveld en tenslotte tot geheel ander, een tegenovergesteld resultaat kwam*' en, het voegt hieraan toe: '*waarin wij niet beslissen...*'.

Maar Krause's veronderstelling moet wel Br. Albertus Samuel Carpentier Alting in Nederlands-Indië hebben geïnspireerd bij het schrijven van de uitgebreide paragraaf over Comenius in het *Woordenboek der Vrijmetselarij* uit 1884. Hij concludeert: '*En het vermoeden ligt voor de hand dat dit constitutieboek, als een van zijn voornaamste bronnen, de werken van Comenius - en ook zijne Opera Didactica heeft gebruikt.*' Zijn zoon Br. Johannes Hendrik Carpentier Alting noemt Comenius in 1917 vervolgens '*geestelijk vader der nieuwe Vrijmetselarij van 1717*'. De opvattingen van '*wijlen Br. A.S. Carpentier Alting*' worden in een lang artikel in het Maçonniek Tijdschrift ter gelegenheid van de 250ste sterfdag van Comenius in 1920 nog eens bevestigd. Zo beïnvloedt Comenius de Vrijmetselarij langs twee lijnen: via de verenigingen voor jeugd-ontwikkeling en via het tijdschrift van het Deutsche Comenius Gesellschaft, aldus het artikel.

In een Maçonniek Tijdschrift tien jaar later concludeert Grootmeester Van Tongeren over Comenius '*... van iemand die eeuwen zóó schreef, kan met het volste recht worden gezegd: „Hij is een dergenen, die ons den weg hebben bereid”...*' Deze 'Krause-lijn' wordt in 1932 ook beschreven in het *Internationales Freimaurer Lexikon*, dat in 2000 wordt heruitgegeven. De overeenstemming tussen het gedachtegoed van Comenius en de Constitutiones van de Vrijmetselarij is volgens dit lexicon op veel punten verbluffend.

Comenius Gesellschaft

We staan even stil bij het Comenius Gesellschaft in Duitsland dat het Maçonniek Tijdschrift in 1920 noemt. Dit Comenius Gesellschaft werd opgericht door Ludwig Keller, onder meer archivaris van de stad Münster en van het geheime staatsarchief te Berlijn, en vanaf 1897 vrijmetselaar. Keller neemt in 1891 het initiatief een netwerk van Comeniusverenigingen op te richten in Europese landen en in Amerika om in 1892 de 300ste geboortedag van Comenius internationaal te herdenken. In Nederland schrijft Keller de Stadsarchivaris van Amsterdam aan en het Grootoosten van de Vrijmetselarij in Den Haag. Het archief van de Vrijmetselarij heeft zijn handgeschreven brief aan het Grootoosten bewaard. De brief is 2 augustus 1891 gedateerd en het antwoord daarop een week later. Maar het Grootoosten is kennelijk niet onder de indruk van Kellers informatie dat vele Grootmeesters van Duitse Grootloges en vooraanstaande vrijmetselaars uit andere landen zich bij zijn initiatief aansluiten. Ook niet van de bewering dat Comenius tot de geestelijke vaders behoort van de Vrijmetselarij. Of van de verwachting dat het Comenius Gesellschaft een geestelijk middelpunt van belang kan worden wanneer er van alle kanten aan wordt meegewerkt. Het Grootoosten sluit zich niet aan bij Kellers initiatief.

Toch vindt Keller enkele Nederlanders tot samenwerking bereid. Hun namen staan tezamen met die uit andere landen in een document, dat Keller uitgeeft en ook in het archief van de Vrijmetselarij te vinden is. Onder Oostenrijk staat ene professor Tomáš Garrigue Masaryk te Praag, die in 1918 de eerste president van Tsjechoslowakije wordt en 'president-bevrijder' genoemd wordt. De Nederlanders in de Keller-brochure uit 1891 zijn grotendeels dezelfde als 'onze hoogleraren en predikanten' die dat jaar volgens het doopsgezinde weekblad De Zondagsbode de uitnodiging tekenen een Comeniusvereniging op te richten. Keller heeft hen waarschijnlijk aangeschreven omdat hij onderzoek deed naar de geschiedenis van 'Wederdopers'. Deze hoogleraren en predikanten stichten inderdaad Comeniusverenigingen in Amsterdam en Naarden en houden er in 1892 de eerste Comeniusherdenkingen. In Naarden is het herdenken van Comenius' geboortedag vervolgens traditie geworden, nu al 130 jaar. Het Comeniusmuseum organiseert daartoe jaarlijks de Comeniusdag.

Keller komt op 9 maart 1915 te overlijden. Doopsgezinden en vrijmetselaars in Nederland herdenken Keller nog dezelfde maand. De Zondagsbode prijst Keller, omdat het

zijn verdienste is dat ‘... de naam der Wederdopers enigszins gerehabiliteerd is, een anderen beteren klank heeft gekregen...’. Maar ‘...vooral in de laatste periode zijner werkzaamheden als schrijver...’ ging Keller volgens De Zondagsbode te ver ‘... toen allerlei min of meer geheime cultusverenigingen en ook de vrijmetselarij het voorwerp zijner liefde en zijner vorsching werden...’. Het is juist in deze laatste periode dat Keller toetreedt tot de vrijmetselarij en er over publiceert. Het weekblad voor vrijmetselaars l’Union Fraternelle schrijft over Keller als Grootmeester der Groote Loge van Pruisen: ‘Niet alleen Duitsland heeft zijn heengaan te betreuren, maar de hele maçonnieke wereld’. De Zondagsbode vreest dat het tijdschrift van het Comenius Gesellschaft niet lang zal overleven ‘daar hij er de ziel van was’. Volgens de website van de Duitse Vrijmetselarij was dit Comenius Gesellschaft géén maçonnieke organisatie, maar werden er wel vele loges en broeders lid van.

De Comeniusverenigingen in Nederland zouden zich moeten richten op uitgave van belangrijke geschriften en brieven van Comenius en onderzoek naar de geschiedenis en geloofsleer der Oud-Evangelische Gemeenten, beide met inbegrip van voorgangers en geestverwanten, en, op het verzamelen van boekwerken.

Comenius toch geen geestelijke grondlegger van de Vrijmetselarij

Ook in de periode na de Tweede Wereldoorlog vinden we nog enkele artikelen over verbanden tussen het gedachtegoed van Comenius en dat van de Vrijmetselarij, dit keer in het blad THOTH. De Broeders Peters en Bote de Boer Lzn. nemen enig verband aan. Br. G.M. van Veen constateert in 1984 echter, dat de schaarse artikelen over ‘Comenius en de Vrijmetselarij’ elkaar soms tegenspreken en soms van te beperkte omvang zijn. Van Veen komt tot de conclusie dat eventuele invloed van de denkwereld van Comenius op de gedachtewereld van de Vrijmetselarij niet waarschijnlijk is.

Van Veen komt hierop in 1992 terug wanneer hij kennisgenomen heeft van de Nederlandse vertaling van Rudolph Vonka’s boek ‘*De Oude Plichten der vrijmetselarij*’ uit 1931. Vonka is van 1921-1924 persattaché op de Tsjechoslowaakse ambassade in Den Haag. Hij zet zich in voor Comenius ‘nagedachtenis in Nederland en bewondert hem ook persoonlijk. In Nederland komt Vonka in contact met vrijzinnig protestanten

en vrijmetselaars. Terug in Praag wordt hij lid van de loge Jan Amos Komenský en is hij enkele jaren redacteur en hoofdredacteur van het orgaan van de Tsjechoslowaakse Vrijmetselarij. Vonka toont zich overtuigd aanhanger van de Krause-lijn en probeert daarvan ook anderen te overtuigen. Hij legt teksten van Comenius naast die van Anderson's *Old Charges*. Volgens Vonka komen deze inhoudelijk met elkaar overeen. Van Veen is het echter niet met Vonka eens. Uit Vonka's tekst blijkt, schrijft Van Veen in 1992, overduidelijk dat de overtuiging juist is '*... dat het bijzonder onwaarschijnlijk is dat de tekst van The Old Charges in Andersons Constitutions zou zijn beïnvloed door de opvatting van Comenius.*'

In 1999 verschijnt het huidige Nederlandse 'Lexicon voor de vrijmetselaar'. Over Comenius leest u daar: '*... Met Vrijmetselarij heeft hij niets te maken; het is eerder zo dat een aantal oude tradities in het Europese denken later een bedding vonden in de vrijmetselarij, waaronder het denken van Comenius.*' Dit klinkt heel anders dan de uitvoerige paragraaf in het *Woordenboek der Vrijmetselarij* uit 1884. Zou Van Veens visie aan die nieuwe formulering ten grondslag hebben gelegen? De Krause-lijn die via het tijdschrift van het Comenius Gesellschaft ook onder vrijmetselaars in Nederland opgeld deed, lijkt nu verlaten.

Henk Woldring, emeritus-hoogleraar aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en oud-vicevoorzitter van de stichting Comenius Museum in Naarden, heeft onlangs zijn nieuwste boek uitgebracht '*Om de menselijkheid van de cultuur*', *overwegingen van Comenius, Rozenkruisers en Vrijmetselaren*. Woldring vraagt zich - bij wijze van gedachtenexperiment - af of Comenius wel lid van de Vrijmetselarij had kunnen zijn. Hij constateert dat Comenius heel eigen religieuze opvattingen had over Jezus Christus als de weg, de waarheid en het leven. Of Comenius zich zou aansluiten bij een vrijmetselaarsloge, blijft in Woldrings gedachtenexperiment een theoretische mogelijkheid. Gezien zijn persoonlijke en zeer bijzondere geloofsopvatting, die door anderen waarschijnlijk niet eens zou worden begrepen, zou Comenius zich volgens Woldring waarschijnlijk in het gezelschap van de vrijmetselaars toch een vreemde eend in de bijt voelen.

Interessant is dat Woldring zich op basis van zijn kennis van Comenius' denken aansluit bij de Van Veens analyse vanuit maçonnieke invalshoek. Volgens beiden is er geen verband tussen het gedachtegoed van Comenius en dat van de vrijmetselarij.

Dat desondanks veel vrijmetselaars spreken van invloed van Comenius op hun denken, is volgens Woldring wel te begrijpen vanwege Comenius' grote betekenis voor de ontwikkeling van de cultuur en het onderwijs.

Vereenigingen voor jeugdontwikkeling

De tweede lijn via welke Comenius volgens het Maçonniek Tijdschrift uit 1920/21 de Vrijmetselarij beïnvloedt zijn de 'vereenigingen voor jeugdontwikkeling'. Deze worden rond 1912 opgericht en ook Comeniusverenigingen genoemd. De 'moederplant' van de eerste Comenius-Vereeniging staat volgens dit Maçonniek Tijdschrift in Nijmegen en in 's-Gravenhage volgt een 'tamelijk voorspoedig opgegroeide stek'. In o.a. Amsterdam, Deventer en Haarlem moeten vergelijkbare verenigingen zijn opgericht.

De oprichting van de Comenius-Vereeniging in Den Haag haalt ook de pers. Zij staat onder het patronaat van de loges l' Union Royale en Hiram Abiff en later ook van l' Union Frédéric en Groot Nederland. Het lidmaatschap varieert van 30 tot 80 personen tussen de 17 en 23 jaar. Buiten de zomermaanden komen de leden maandelijks bij elkaar. Ook niet-leden zijn welkom, behalve bij ... kerstvieringen! Voortrekkers van de Comenius-Vereeniging in Den Haag zijn de Broeders Carpentier Alting en Junod. Bij het 10-jarig jubileum heet het dat de Comenius-Vereeniging "*... aan enige honderdtallen van jongelui geestelijke voorlichting, zedelijke steun en - prettige gezelligheid ...*" heeft gebracht.

In het archief van de Vrijmetselarij liggen uitnodigingen voor hun bijeenkomsten. U als Naardense loge zal het interesseren dat Br. Junod kort na de inauguratie van het Comeniusmausoleum voor leden van de Haagse Comenius-Vereeniging een excursie naar Naarden organiseert. U kunt in het gastenboek van het mausoleum bij 3 juli 1937 Junods handtekening zien met de aantekening dat hij er met 40 anderen op bezoek was. Een jaar later, op de 28ste april 1938, biedt dominee Junod burgemeester Boddens Hosang van Naarden een Comeniusplaquette aan die de Comenius-Vereeniging heeft laten maken ter gelegenheid van haar 25ste verjaardag. Misschien kent u wel een weg om te weten te komen wat burgemeester Boddens Hosang met de Comeniusplaquette heeft gedaan. Wij hebben deze tot nu toe niet getraceerd.

Toen we in het logegebouw in Den Haag spraken bleek oud-Grootmeester Rob Schultink met een andere loge zijn decennialange ervaring als Broeder te delen, ook die als lid van de Comenius-Vereeniging. Na afloop maakten we kennis met de heer Schultink, later schreef hij ons o.a. ‘... Zoals ik u al zei bewaar ik goede herinneringen aan de Comeniusvereniging in Den Haag. Ik herinner me nog dat, om lid te worden onderging de kandidaat een opnameritueel met elementen die ik later terugzag bij mijn inwijding tot vrijmetselaar ...’. Deze Comenius-Vereenigingen moeten tot medio zestiger jaren van de vorige eeuw hebben bestaan.

Comenius en onderwijs

In 1930 constateert Grootmeester Van Tongeren, dat Comenius onder leden van de Orde vooral bekend is om zijn pleidooi voor verbetering van het onderwijs. Als eerste plaatste Comenius destijds immers het kind centraal in het onderwijs. Hij bepleitte onderwijs voor iedereen, jongens en meisjes, arm en rijk, en hij wilde onderwijs aanschouwelijk maken. De website van uw loge noemt Comenius mede daarom een visionair.

Comenius wordt gezien als grondlegger van de moderne pedagogiek en is ook internationaal een bron van inspiratie. In Nederland zijn scholen in het basis- en voortgezet onderwijs naar Comenius vernoemd. Vaak zijn het protestantschristelijke instellingen, maar in Naarden wordt in 1920 de Comeniuschool voor basisonderwijs als openbare school opgericht. Op het gebied van hoger onderwijs stelt onze minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in 2012 een prijs in voor innovatie en vernoemt deze naar Comenius. Als beheerder van deze Comeniusprijs richt de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, KNAW vervolgens het Comenius Netwerk op. Het is een platform voor docenten aan universiteiten en hogescholen die zich inzetten voor innovatie in het hoger onderwijs. Ook de Europese Commissie stelde op initiatief van het Europees Parlement een Comeniusprijs in, nu voor scholen die het beste onder-richt geven over de Europese Unie. De Christelijke Scholengemeenschap te Ede is in 2020 de winnaar in Nederland van deze ‘Jan Amos Comenius Prize’.

Onderwijs is vaak onderwerp van politiek debat. Eind 19e, begin 20ste eeuw zelfs zo heftig dat gesproken wordt van de Schoolstrijd. Deze eindigt in 1917 in de financiële

gelijkschakeling van openbaar en bijzonder onderwijs als onderdeel van de Pacificatie, opnieuw een politieke term die zwaar overkomt.

Bijzonder onderwijs kent verschillende varianten, naast bijvoorbeeld protestantchristelijke- en katholieke scholen is er ook algemeen of neutraal bijzonder onderwijs. Aanhangers van algemeen bijzonder onderwijs bevinden zich in vrijzinnig protestantse - de zgn. ethische richting - en vrijzinnigdemocratische kringen en onder vrijmetselaars. Zij verzetten zich tegen elke vorm van verzuiling zoals onder confessionelen.

Een voorbeeld van algemeen bijzonder onderwijs is het voormalige Nederlands Lyceum in Den Haag en in Amsterdam Het Amsterdams Lyceum. Beweerd wordt dat o.a. vrijzinnig protestanten en vrijmetselaren hun kinderen algemeen bijzonder onderwijs laten volgen en dat zij er ook leraar zijn. De eerste rector van het Nederlands Lyceum, de latere hoogleraar Rommert Casimir, was vooraanstaand vrijmetselaar, maar voor de eerste rector van Het Amsterdams Lyceum, Christiaan Pieter Gunning, geldt dat niet. In 1929 is professor Casimir lid van het Nederlandse Comenius Comité dat geld inzamelt voor een waardige laatste rustplaats van Comenius.

In de belangstelling onder vrijmetselaren voor algemeen bijzonder onderwijs past ook de oprichting op 4 april 1920 van de NV Comenius Bank. Volgens het Maçonniek Tijdschrift van 1920 gebeurt dit voor 'Het handhaven van de openbare school en het oprichten van bijzondere scholen op niet-dogmatische grondslag' op 4 april 1920 de NV Comenius Bank wordt opgericht. Op de website van de Comeniuschool die 100 jaar geleden in Naarden gesticht wordt, staat een vergelijkbare missie: 'Naast de bestaande katholieke en christelijke scholen was er behoefte aan school die voor iedereen toegankelijk was'.

In 1925 wijdt het Maçonniek Tijdschrift opnieuw een artikel aan deze bank, daarna hebben we alleen aankondigingen in de pers gevonden van de jaarlijkse aandeelhoudersvergaderingen. Volgens een melding in het Handelsregister Zutphen/Apeldoorn is de N.V. v.h. Comenius Bank te Apeldoorn, bedrijfssoort '*instandhouding van scholen*', in 1951 uitgeschreven.

Tot slot

We hebben u een indruk willen geven van wat we gevonden hebben over de betekenis die vrijmetselaren de afgelopen twee eeuwen aan het gedachtegoed van Comenius hebben gehecht. Deze varieert van *lichtdrager, grote leraar der volkeren en*

geestelijke grondlegger van de Vrijmetselarij tot de omschrijving dat Comenius niets met de Vrijmetselarij te maken had. Daarnaast associëren vrijmetselaars Comenius vooral met onderwijs en de kwaliteit daarvan. In de loop der jaren hebben vrijmetselaars zitting in Comeniusverenigingen en -comités. Ze dragen financieel bij aan het interieur van het mausoleum. Ze richten Comeniusverenigingen voor jeugdontwikkeling op en een Comeniusbank om openbaar en algemeen bijzonder onderwijs te ondersteunen. Uw loge voegt daaraan op haar website nog toe dat ‘Jan Amos Comenius een levenshouding betrachtte die door vrijmetselaren als sterk verwant met de Vrijmetselarij wordt herkend’.

Wij beiden zijn wat u *profanen* noemt. We weten weinig van de Vrijmetselarij, evenmin zijn we Comeniologen. Daarom zeggen we over de tegenstrijdigheden die we vonden, net zoals het Maçonniek Weekblad in 1869 schreef naar aanleiding van Zeeman’s kritiek op Hertzveld: *‘waarin wij niet beslissen...’*.

Met Krystof Krijt, zijn dochter Rebecca Krijt en fotograaf Ivo Mostert brachten we het boek *Samen op de ‘laan van Europa’, 100 jaar Tsjechië&Slowakije in Nederland*. Daarin kunt u lezen dat Comenius niet alleen belangstelling onder vrijmetselaren genoot. Comenius speelt ook een opvallende rol in de betrekkingen tussen ons land en Tsjechoslowakije, sinds 1993 Tsjechië en Slowakije. In *Jan Amos Comenius, vier eeuwen voetsporen in Nederland* dat vorige maand verscheen, staan het reizen van Comenius centraal en zijn bezoek aan steden in Nederland die u op de wandkaart van de tentoonstelling ‘Mundus Comenii’ kunt zien.

Bijzonder aan beide boeken is, dat we er studenten bij hebben kunnen betrekken, uit dezelfde leeftijdsgroep als destijds de Comeniusverenigingen onder de patronage van loges. In Tsjechië en Slowakije zorgden studenten Neerlandistiek voor de afwisselend Tsjechische en Slowaakse vertaling ervan. En studenten in Leiden en Groningen deden onderzoek naar voetsporen die Comenius daar heeft achtergelaten. We hopen zo onder jongeren wat belangstelling te kweken voor Comenius.

En met voordrachten als deze hopen we ook onder vrijmetselaars belangstelling voor verder onderzoek te vinden. Archiefonderzoek is even fascinerend als frustrerend. Elk nieuw document geeft antwoord op vragen maar roept ook weer nieuwe vragen op.

Mocht u interesse hebben zich bij ons verdere onderzoek aan te sluiten, dan bent u van harte welkom!

Dank voor uw aandacht.